

אחרית דבר

מאז שנות השישים מפנה יצחק בן־נר עין בוחנת, נוקבת וחומלת אל ההווה הישראלית באמצעות דמויות יוצאות דופן, שקשה לשכוח אותן. כאלה הם למשל גיבורי האיש משם, שקיעה כפרית, ארץ רחוקה ואחרי הגשם – אין דומים להם לא באישיותם החד־פעמית, הסבוכה והקודרת לא פעם, ולא באור הקשה שהם מאירים בו את סביבתם ואת תקופתם. שמונה עשר ספרים כתב בן־נר בשישים ושלוש שנות כתיבה: רומנים, רומנים-בסיפורים, קובצי סיפורים וספרי ילדים, וניתנה בהם עדות לתמורות הגדולות בקורות הארץ הזאת ואנשיה – עדות ספרותית אוהבת, כואבת, ולא פעם גם מכאיבה. בשל עבודתו בעיתונות הכתובה והמשודרת היו שקטרגו וטענו שיותר מדי הוא צמוד לענייני השעה, והעדיפו את מי שהרחיקו את עדותם. ואף על פי כן, בחלוף השנים, מתברר שיצירתו לא איבדה מכוחה, ושפתחון הפה הניתן לדמויותיה בצמתים מכריעים בתולדות החברה הישראלית ראוי להישמע גם היום.

גיבור ספרו הראשון האיש משם, צעיר ארצישראלי פצוע שחוזר ברכבת ממצרים ערב מלחמת העצמאות, נתקע בדרך בעיירה שלפני הגבול, ובין הזר הגידם למארחיו מתפתחים יחסים מורכבים. מתוך עיירה ערבית הוא שומע על ניצחונות הצבא הישראלי, צופה במטוסים הישראליים שמפציצים שדה תעופה סמוך, רואה גם את המנוצחים והפצועים שמגיעים לעיירה. משעמדו על זהותו, מתנכלים לו – הרי מ"שם" בא, מארץ האויב – וגם מטיחים בו שלולא עזרת הארצות הגדולות לא היה עמו מצליח לגזול ארץ מיושביה. מעבר להגדרות האלה, הלאומיות, מתפתחות בבית מארחיו אהבות וטינות פרטיות ומסתבכות אלה באלה, עד שאין

לדעת מי יעזור לזר ומי עלול להסגירו ומאיזה מניע – ודאי לא זה המובן מאליו. לבסוף, לאחר תהפוכות, הוא נחלץ משוביו וחוזר לארצו ולעירו, אך גם בתל אביב, בביתו שלו, הוא "האיש משם". ב־1967 יצא לאור הספר הזה, שנכתב עוד לפני מלחמת ששת הימים וניצחונותיה, ובקריאה מחודשת מפליא המבט הזה, שמן הצד, אפילו במלחמת העצמאות – מעבר לגבול הוא מופנה אל הבית שאולי אינו בית אלא על פי שמו. מבט כזה מאפיין את בן־נר גם ביצירותיו הבאות.

עתליה, אלמנת מלחמה שגרה בקיבוץ עם בת יחידה שמתנכרת לה ואב קשיש, מואסת במשא אלמנותה כל כך עד שהיא פורקת מעליה כל עול – מתנערת מזכרו של המת וגם ממסרנות החברה שהיא חיה בה. היא מחליטה לעשות מעשה שאין ממנו חזרה, מעשה שברור שאחריו תסולק מן הקיבוץ, ומעלה באש את המתבן. רק אביה המטושטש מזקנה חומל עליה, ואילו בתה, נערה בשיא פריחתה, דוחקת בה להזדרז לארוז ולהסתלק מחייה. ממלחמה אחת לאחרת, מדמות גבר לדמות אישה, מיטלטל הקורא עם הגיבורים האלה ממקום שאינו מקומם – או שחדל להיות כזה – אל מקום אחר, שספק אם ימצא להם בו בית. מולדת או ארץ אויב, אין האחת מבטיחה מן האחרת; והאלמנה כאן אינה של צה"ל, כהגדרה המקובלת, אלא של עצמה בלבד, ועל ציפיות החברה שהיא חיה בה היא עונה בלהבות, אך היא גם חוששת מאוד מן העתיד שהביאה על עצמה.

בן־נר עקר את עצמו מכפרו ועבר להתגורר בתל אביב, וגם דמויותיו העירוניות מתקשות ככל יושבי הארץ הזאת להמשיך את חייהן הפרטיים כשתמורות גדולות סוחפות אותן. ניקול, אהבתו של מח"ט מהולל, שכשל במלחמה חדשה, נאמנה לו לכאורה גם במפלתו ובניסיונותיו לטהר את שמו. רק באיחור הגיע לקרבות בסניני כי בילה אתה בבית מלון בבאר שבע, אבל חשבונות מרים יש לניקול אתו ובמרכזם המתים שלא שכחה לו, והיא מחזירה

אותו בלי רחמים אל הקרב האכזרי שחייליו נהרגו בו לשווא. כל הימים שקדמו לנפילה שייכים לעידן אחר, שנחתם, וגם היא עוד עורגת אליהם, אל ערבות החול, אל רקיעים של דם וזהב ואל הגברים בסרבליים ובמשקפי האבק. מעט נחמה אולי תימצא לה ולאהובה השנוא בגעגוע אל מה שאבד, אבל זו לא תארך, שכן האבדן אין לו תקנה ואין עליו כפרה, לא לאהוב המודח ולא לה עצמה.

ודאי היה אפשר להיעזר כאן במונחים מלומדים ולכסס באמצעותם הבחנות, אבל נראה שאפשר לתת לדמויותיו של בן-נר לומר את דברן גם בלי העזרים הללו. כקורא וככותב מרשימות אותי בעיקר אותן דמויות שמסרבות להשלים עם גבולות התבנית שניתנו בתוכה: אדם בארץ אויב בעת מלחמה, כמה עלילות יכולות להתפתח מכאן, וסיומן השגור יהיה בהיחלצות נועזת או במוות טרגי על ספה של הארץ הנכספת; אבל אצל בן-נר אין האויב אויב על פי הגדרתו המקובלת, וגם שום ישועה לא מובטחת בשיבה הביתה. מח"ט ואהובתו במלחמה כושלת, גם מהם יכולות להשתלשל עלילות שגורות, בין שאהובתו תתמוך בו גם במפלתו ובין שלהפך, תתנער ממנו – אבל שני גיבוריו של בן-נר כרוכים יחד לא רק בשרידי אהבה ישנה אלא גם באשמה ובטינה, שאינן מתפוגגות אלא מעמיקות עם הזמן.

מפליא לא פעם מניין לבן-נר היכרות מעמיקה כל כך עם מגזרים שונים כל כך של החברה הישראלית, רחוקים כל כך מן הקרקע הכפרית של "ארץ ישראל הישנה" שצמח בה. כזהו למשל אליעזר שושני, לשעבר אליקו בן שושן, שרגע לפני השתלבותו במפלגה המנצחת במהפך הפוליטי, מוטחים בו עברו הרחוק עם מעשים שעולל בשכונת המצוקה שגדל בה – מעשים שגם אם אף אחד לא נהרג בהם, אין כל תקנה ללב שנשבר מהם. לאחר שנים רבות הוא חוזר אל שכונת הילדות ורואה מה גרמו מעשיו,

ואף אם יחזור לדירתו אחר כך, שוב לא יהיה האיש שהיה, זה שהפנה עורף לעברו כאילו יכול אדם להשיל מעליו את ילדותו ואת נעוריו ולהיוולד מחדש.

הכועסים, ולא בלי כל יסוד, על השתקתו של הקול המזרחי אולי בכל זאת יוכלו למצוא בדמות הזאת ובלבטיה ביטוי עמוק ומורכב לתחושת הקרקע הכפולה שהוריהם גדלו עליה – האחת שנשארה מאחור, והאחרת שנתונה לחסדי מוסדות השלטון; למצוא באליעזר-אליקו את הפניית העורף לעבר ואת הבושה בו, וגם את הבושה בבושה ואת הגעגוע. על כל אלה סיפר בן-נר באמפתיה, באומץ ובקול מפוכח כבר לפני שלושה וחצי עשורים. מורכבות מסוג אחר וערגה אחרת, שונה לגמרי, יש בגיבור אחר של בן-נר, נהג המונית שובלי, ימני בדעותיו ורתחן עד כדי אלימות, שמטופל במשפחה גדולה ואינו מצליח להשתלט עליה. חלום אחד יש לו לשובלי, איש אהיב על אף כל שנאותיו, לחלץ את כל בני משפחתו מדירת השיכון הקטנה שהם גרים בה ולהגר אתם, לא לאמריקה אלא אל ארץ רחוקה (כך נקראת הנובלה*), אל מרחבי ניו זילנד. בין כל הדאגות שגורמים לו בניו ובנותיו, בין כל תסכוליו ממה שעוללו השנים לאשתו ולמדינה שהוא חי בה, הוא משנן את כל פרטי הנופים של הארץ האחרת, הרחוקה: אגמים כחולים וערפלים, גייזרים שפורצים מתוך האדמה, יערות עד וחוות רחבות ידיים, אלא ששוב ושוב הוא מוטח מחלומותיו אל אספלט הכבישים שמוניתו משוטטת בהם נסוע ושוב גם מחוץ לשעות העבודה. גם מי שנראה בעיניו לרגעים שיוכל לחלצו אל הוויה אחרת, נעלה, סופו לא רק לאכזב אלא גם להתרסק אתו יחד. כל הדמויות הללו, ואתן דמויות אחרות של בן-נר, הן "אנשים משם": גם אם אינן נוסעות ברכבת מארץ לארץ כגיבורו הראשון,

* כל הנובלות המוזכרות כאן קובצו בספר המסע הלילי הארוך הביתה, עם עובד, ספריה לעם, 2013.

גם אם אינן בתוך עיירת אויב, הן אינן מרגישות את עצמן במקומן או בזמנן, והפער הזה שבין-נר מציב אותן בו מאפשר להאיר מכאן את גלעין נפשן ומכאן את החברה הקרובה-רחוקה שהן אינן חלק ממנה: אם קיבוץ ואם צבא, אם מפלגת שלטון ואם המדינה כולה. השניות הזאת אינה מנותקת מיוצרה, ונראה שבין-נר, כגיבוריו, כל כמה שהוא קשור ומקושר למקום הזה, אינו חדל להתבונן בו ובאנשיו גם מן הצד, באלומת אור עזה וקשה, שאולי אין בה נחמה, אבל ספרות טובה הרי לא נועדה להנעים. מבט מחודש ביצירותיו יוכל לגלות את סגולותיו של סופר שמעטים האירו כמוהו את קורות המקום הזה ואנשיו – אותנו ואת המדינה המדממת הזאת.

יובל שמעוני